

5.1.6 ТВОРЧАСЦЬ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА (1893 – 1938)

- 1 Біяграфія, асноўныя перыяды творчасці, мастацка-светапоглядныя прынцыпы.
- 2 Апавяданні М. Гарэцкага: разнастайнасць тэматыкі і жанрава-стылёвых форм.
- 3 Гарэцкі-драматург (“Антон”, “Жартаўлівы Пісарэвіч”, “Чырвоныя ружы”).
- 4 Дакументальна-мастацкія запіскі “На імперыялістычнай вайне”, аповесці “Меланхолія”, “У чым яго крыўда”, “Ціхая плынь”, “Дзве душы”.
- 5 Творчая гісторыя рамана “Віленскія камунары”; “Камароўская хроніка” як эпапея.

“У гісторыі шэрагу народаў выдатную ролю адыгралі асобныя слаўныя роды. Гонарам Беларусі ў ХХ стагоддзі сталі Янка Купала з жонкай Уладзіславай Францаўнай, Якуб Колас са сваім шматлікім атачэннем і, вядома ж, Гарэцкія, род разгалінаваны, які ўпэўнена сягнуў і ў ХХІ стагоддзе. У яго вельмі моцныя жыццёвыя карані і магутны маральна-этычны патэнцыял” – піша Дз. Бугаёў у прадмове да кнігі Р. Гарэцкага “Браты Гарэцкія” [11].

1 Біяграфія, асноўныя перыяды творчасці, мастацка-светапоглядныя прынцыпы.

М. Гарэцкі – “асоба надзвычай шырокага творчага дыяпазону”: адзін з буйнейшых дзеячаў беларускага Адраджэння, *свядомы і нястомны змагар за нацыянальнае адраджэнне*; “адзін з пачынальнікаў беларускай прозы”; класік беларускай літаратуры; выдатны літаратуразнаўца; лексікограф; фалькларыст; публіцыст; перакладчык [3]. Разам з Купалам, Коласам, Багдановічам ён той чацвёрты слуп у падмурку беларускай літаратуры, на якім яна трымаецца.

Асноўныя біяграфічныя звесткі пісьменніка пададзены ніжэй у табліцы:

1	1893 г.	М. Гарэцкі нарадзіўся ў вёсцы Мал. Багацькаўка Мсціслаўскага павета Магілёўскай вобласці ў сям’і малазямельных сялян.
2	1901 г.	бацькі аддалі Максіма ў школу граматы ў Вялікую Багацькаўку
3	1903-1905	вучыўся ў Вольшынскай царкоўна-прыходскай двухкласнай школе
4	1905-1908	вучыўся ў настаўніцкіх класах у в. Вольша.
5	1909 г.	прыняты ў Горы-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча на казённым кошт.
6	1913 г.	працуе каморнікам на Віленшчыне.
7	ліпень 1914г.	адправіўся “вольнапісаным” у расійскае войска.
8	жнівень 1914г.	пачалася Першая сусветная вайна; ваяваў (сувязіст у артылерыйскай батарэі); быў паранены ў нагу, доўга лячыўся ў розных шпіталях.
9	1916 г.	вучыўся ў Паўлаўскім ваенным вучылішчы ў Петраградзе, скончыў яго ў званні прапаршчыка; служыў у Іркутску, Гжацку.
10	1917 г.	сустрэў на фронце, на Палессі.
11	люты 1917 г.	Цяжка захварэў, лячыўся ў Маскве, Жалезнаводску.
12	восень 1917 г.	звольнены з войска; жыў у Смаленску, служыў у гарадскім Савеце і супрацоўнічаў у газетах.
13	1919 г.	разам з рэдакцыяй газеты “Звязда” выехаў у Мінск, затым у Вільню. Пасля захопу Вільні палякамі выкладаў на беларускіх настаўніцкіх курсах і ў Віленскай (Беларускай) гімназіі.
14	1919 г.	пабраўся шлюбам з Леанілай Чарняўскай, працавала настаўніцай у Віленскай беларускай гімназіі, пісала творы для дзяцей.

15	1920 г.	Убачыла свет «Гісторыя беларускай літаратуры», якая доўгі час была адзіным падручнікам для школ і ВНУ.
16	канец 1923 г.	разам з сям'ёй пераехаў у Мінск; чытаў лекцыі на рабфаку БДУ, выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Камуністычным універсітэце БССР, выконваў абавязкі навуковага сакратара літаратурнай камісіі Інбелкульта, быў яго правадзейным членам.
17	1926–1928 гг.	узначальваў кафедру беларускай мовы і літаратуры ў Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі
18	1928 г.	з сям'ёй вярнуўся ў Мінск, працаваў вучоным спецыялістам Інстытута навуковай мовы Інбелкульта, застаўся на гэтай пасадзе і пасля рэарганізацыі інстытута ў Акадэмію навук
19	1930 г.	быў арыштаваны па справе “Саюза вызвалення Беларусі”; вінаватым сябе не прызнаў; асуджаны да пяцігадовай высылкі ў Вятку; працаваў чарцёжнікам.
20	1935 г.	пасля ссылі ўладкаваўся настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе ў пасёлку Пясочня Калужскай вобласці.
21	1937 г.	паўторна арыштаваны і прысуджаны да расстрэлу пастановай тройкі НКУС Смаленскай вобласці.
22	10 лютага 1938 г.	прысуд быў выкананы.
23	1957 г.	М.Гарэцкі быў рэабілітаваны.

Што да перыядаў творчасці М. Гарэцкага, то даследчыкі вылучаюць наступныя: 1) ранні (1913-1914); 2) ваенны (1915-1918), у які ўваходзіць і смаленскі (1917-1918); 3) віленскі (пач. 1919 - кастр. 1923); 4) савецкі (1923-1930 і 1930-1938).

Мастацка-светапоглядныя прынцыпы пісьменніка выкладзены ў артыкулах “**Наш тэатр**” і “**Развагі і думкі**”. Іх называюць “творчым маніфестам празаіка”. Гэтымі артыкуламі (таксама драматызаванай аповесцю “Антон”) ён адрэагаваў на дыскусію ў “Нашай ніве” 1913 г. У артыкулах выкладзена ўласнае эстэтычнае крэда аўтара, сфармуляваны прынцыпы рэалістычнага мастацтва, узняты шэраг актуальных праблем гісторыка-літаратурнага і тэарэтычнага характару. Так, у артыкуле “Наш тэатр” М.Гарэцкі выступіў з *заклікам* да беларускіх пісьменнікаў стварыць вартыя народа драматычныя творы, якія б склалі аснову нацыянальнага тэатра. Да ўсяго аўтар у гэтым артыкуле адстойваў чысціню беларускай мовы. Працяг разваг пра маладую айчынную літаратуру – і ў артыкуле М.Гарэцкага “Развагі і думкі”. Фармулюе іх аўтар як *заклік* да самой літаратуры беларускай:

“...Прозы, прозы, добрай, мастацкай прозы беларускай дайце нам!

Каб на сталю ў нас, каля тоўстай кніжкі вершаў “Шляхам жыцця” ляжала б не танейшая кніжка прыгожай прозы”.

2 Апавяданні М.Гарэцкага: разнастайнасць тэматыкі і жанрава-стылёвых форм.

– *раннія апавяданні*

Дэбютаваў М.Гарэцкі ў 1913 г. апавяданнем “У лазні”, надрукаваным у “Нашай ніве”. А ўжо праз год выйшаў зборнік “Рунь”, які стаў значнай падзеяй не толькі ў жыцці аўтара, а і літаратурнага жыцця Беларусі. Зб-к пашыраў тэматыку і праблематыку беларускай прозы, уводзіў новага героя – “інтэлігента ў першым пакаленні”, што даследчыкі лічаць “мастацкім

адкрыццём Гарэцкага” [5, с. 210]. “Ён маніфеставаў з’яўленне пісьменніка буйнога таленту, яскрава акрэсленай творчай індывідуальнасці” [3, с. 381].

У тэматычна-праблемным плане “Рунь” можна падзяліць на дзве групы асобных апавяданняў (А.Лойка [1]): 1) пра інтэлігентаў – сялянскіх хлопцаў, выхадцаў з вёскі, якія клапацяцца пра тое, каб не парваць сувязей з народам, “роднымі каранямі” (“Рунь”, “У лазні”, “Роднае карэнне”, “У чым яго крыўда”); 2) пра “патаёмнае”, дзе раскрываецца філасофія жыцця, “душа” свайго народа (“Страхацё”, “Красаваў язьмін”, “У панскім лесе”, “Што яно?”).

Герояў М.Гарэцкага вылучае сапраўдная інтэлігентнасць, якая праяўляецца ў тым, што яны ў любых абставінах застаюцца вернымі свайму народу і гатовыя для бацькаўшчыны пайсці на самыя цяжкія выпрабаванні. Аднак канкрэтныя шляхі да плённага служэння вялікай народнай справе і для герояў гэтага пісьменніка былі часта няясныя.

Героі пісьменніка не толькі клапацяцца пра кавалак хлеба надзённага, <...> але і ўпарта шукаюць ісціны, адказаў на адвечныя пытанні пра сэнс жыцця, задумваюцца: “адкуль свет, адкуль што”, “не толькі як яно, але і адкуль яно”, “адкуль усё і што яно”. У гэтых пошуках адчуваецца своеасаблівае бунтарства герояў М.Гарэцкага, іх упартасць у вялікім чалавечым імкненні да пазнання свету, да разгадкі яго таямніц і загадак. За гэтымі пошукамі вышэйшага сэнсу людскога існавання праглядаецца моцны характар асобы, якая прагне духоўна-інтэлектуальнай змястоўнасці і не баіцца сягнуць далей за штодзённы жыццёвы клопат, бо здагадваецца, што нельга “калодаю гнілою жыццё пражыць і нічым не цікавіцца”

Глыбокае даследаванне характараў “бунтаўнікоў па натуре” сродкамі мастацтва давала магчымасць Гарэцкаму-аналітыку, Гарэцкаму-псіхолагу закранаць вялікую і складаную інтэлектуальна-філасофскую праблематыку, якой менавіта і не ставала беларускай літаратуры пач. ХХ ст. <...>. Імкненне аўтара да гэткай праблематыкі было свядомае, бо ён, як і М.Багдановіч, ставіў перад сабой задачу ўсімі сіламі ўзбагачаць нацыянальную мастацкую традыцыю, узнімаць нашу літаратуру да ўзроўню больш развітых тады літаратур суседніх народаў <...>.

Апавяданні ранняй пары напісаны з пазіцыі асветніцкага рэалізму. Канфлікт у іх найчасцей будзеца на сутыкненні юнака-рамантыка з вясковым асяроддзем, якое не разумее яго памкненняў. Герой апавяданняў Гарэцкага пачынае ўсведамляць дваістасць уласнага становішча адначасна як “прымака ў панстве” і “пасынка вёскі”. <...> Пісьменнік адным з першых загаварыў пра неабходнасць беражлівага стаўлення з боку народа да нацыянальнай інтэлігенцыі, якой яшчэ не стае імунітэту, каб супрацьстаяць небяспечным ідэйным уплывам.

Наватарства М.Гарэцкага праявілася і ў распрацоўцы гістарычнай тэматыкі: апавяданні “Князеўна”, “Войт”, “Лірныя спевы”. <...> Варта адзначыць, што ўжо на раннім этапе творчасці М.Гарэцкага выразна акрэсліліся дзве мастацкія тэндэнцыя – 1) адлюстраванне жыцця ў формах самога жыцця (рэалістычныя сацыяльна-псіхалагічныя апавяданні) і 2)

лірыка-экспрэсіўнае спасціжэнне рэчаіснасці з выкарыстаннем жанрава-стылявых элементаў філасофскай прозы [3].

– *апавяданні часу Першай сусветнай вайны*

Другі (ваенны) перыяд творчасці з’яўляецца “новым этапам у творчым развіцці празаіка” [5, с. 211], і характарызуецца ўзмацненнем эпічнага пачатку, выяўленнем умення аўтара пераўвасабляцца ў вобразы іншых людзей. У гэты перыяд Гарэцкім створаны такія шэдэўры беларускага малога эпасу, як “Маці”, “Хадзяка”, “Генерал”, “На этапе”, “Амерыканец”, “Прысяга”, “Дзве сястры”, “Рускі”, “Літоўскі хутарок”. Многія з іх прысвечаны тэме вайны, аднак далёка не ўсе. “Маці” – праблема пазашлюбнага мацярынства, “канфлікт між біялагічнай патрэбай арганізма і ўсталяванай мараллю грамады” [18, с. 78]; “Амерыканец” – праблема тых самых родных каранёў, як адсекчы іх беларусу – амерыканцу ў першым пакаленні (разбагацеўшаму за мяжой), каб душа па родным краі не балела. “Хадзяка” – твор “пра тое, як прыйшоў у родныя мясціны чалавек, які не быў тут большасць жыцця, каб у спакоі памерці на зямлі дзядоў-прадзедаў, і як грамада адмовілася прыняць яго” [18, с. 74]. “Твор гэты – пра адчужанасць людскога жыцця ў такой меры, што чалавек не атрымоўвае нават права і памерці ў родным краі” [18, с. 77]. і г.д.

Асветніцкае ўспрыманне пісьменніка змяняецца разуменнем неабходнасці дзейсных захадаў грамадска-палітычнага характару. У новых творах сюжэт, як правіла, мае *трагічную* развязку [3].

<...> Герой такіх апавяданняў, як “Генерал”, “На этапе”, “Рускі”, “Літоўскі хутарок” аказваецца *непасрэднай* ці *ўскоснай* ахвярай вайны. У іх гучыць пратэст супраць вайны. Заслуга аўтара – у выпрацоўцы традыцый нацыянальнай мастацкай прозы – непрымання вайны як вялікай усенароднай трагедыі. Прыклады былі ўжо ў інш. літаратурах (Л.Талстой “Севастопольские рассказы”; творчасць пісьменнікаў “згубленага пакалення” – Р.Алдзінгтона, Э.Хэмінгуэя, А.Барбюса, Э.М.Рэмарка).

Найбольшай таямніцай для пісьменніка ў гэты час становіцца чалавек і яго душа <...>. Галоўнымі, у адрозненне ад першага перыяду творчасці, становяцца не тыповыя абставіны, а тыповыя характары. М.Гарэцкі <...> заглябляецца ва ўнутраны свет герояў, спрабуе <...> высветліць пабуджальныя матывы іх учынкаў. Змены ў поглядах пісьменніка адбіліся на структуры апавяданняў:

- дыстанцыянаванне ад свайго героя;
- паслабленне суб’ектыўна-ацэначнага пачатку;
- аб’ектывізацыя апавядальнай манеры;
- навелістычнасць апавяданняў [3].

<...> На супярэчнасці грамадскага характару пісьменнік рэагуе эцюдамі “Габрыелевы прысады”, “Кіславодскія замалёўкі”, “Знібее сэрца” (усе 1917 г.). Ён спрабуе знайсці адказ на пытанні, якія тычыліся лёсу Бацькаўшчыны, будучыні свайго народа, задумваецца над мэтаю і сэнсам чалавечага жыцця, выказвае заповітную мару ўбачыць цэласнага гарманічнага, разняволенага

чалавека. У гэты час Гарэцкі звяртаецца да публіцыстыкі, іншыя жанры адсоўвае на другі план [3].

3 Гарэцкі-драматург (“Антон”, “Жартаўлівы Пісарэвіч”, “Чырвоныя ружы”).

Першым драматургічным творам М.Гарэцкага з’яўляецца кароткі жалобны абразок “Атрута” (увайшоў у зб-к “Рунь”). Асноўная праблема твора – праблема п’янства. Менавіта гарэлку аўтар называе атрутай, што сапраўды труціць чалавека (у дадзеным творы Рамана), яго жыццё і нават пазбаўляе жыцця яго блізкіх.

Этапнай з’явай у творчасці М.Гарэцкага <...> стала драматызаваная аповесць “Антон” (Абразы жыцця; 1914, друкавалася ў 1918 і 1919 гг.), якая ўбірае ў сябе структурныя і вобразна-стылявыя пачаткі эпасу і драмы. <...> Галоўная тэма “Антон” – лёс беларускага народа на гістарычным злome эпох, драматызм пошукаў выйсця з крызісу, у якім апынулася грамадства, розныя яго пласты. А, па словах **А.Адамовіча**, гэта і “развагі маладога Гарэцкага пра беларускую літаратуру, пра яе стан, пра яе задачы, будучыню” [4, с. 24]. На думку ж **І.Чыгрына** гэты твор і роздум пра тое, “які герой сёння патрэбен беларускай літаратуры, каб яна здолела на найлепшым узроўні заявіць пра сябе ў сям’і сталых літаратур свету” [18, с. 15].

Удзельнікамі канфлікту ў творы з’яўляюцца панскі ляснік Аўтух Жабон і яго сын Антон, яны – носьбіты супрацьлеглых уяўленняў пра дабро і зло, ісціну, справядлівасць. У кожнага героя свая праўда, свая логіка, шмат у чым справядлівая [3]. Так, Антон лічыць, што яго бацька жыве не па хрысціянскіх законах. <...> Аўтух жа не разумее душэўных памкненняў сына, смяецца з яго веры, увогуле лічыць непаўнацэнным <...>. Сваю схільнасць да гарэлкі тлумачыць душэўнай прыгнечанасцю, а нежаданне маліцца ў царкве – няшчырасцю людзей, якія там моляцца.

Антону, з аднаго боку, уласцівы высакародства, прага духоўнай чысціні, паважлівыя адносіны да людзей. З другога боку – празмерная чуллівасць да сябе і блізкіх, жаданне ахвяраваць сабою дзеля выпраўлення іншых [3]. Ці, па трапных словах **В.Максімовіча**, якія тычацца герояў ранніх апавяданняў Гарэцкага: “Усе яны ўскладаюць на сябе крыж пракляцця, ідуць на раскрыжаванне, даючы тым самым іншым шанц на выратаванне душы” [13, с. 21]. Як сведчыць развязка твора, смерць Антона выпраўляе Аўтуха...

Вычарпаўшы, на свой погляд, усе сродкі ўздзеяння на старога, Антон <...> адважваецца перарваць род Жабона-п’яніцы. Ён забівае свайго сына і смяротна раніць сябе, дачка паспявае ўцячы [3].

Адметнасць пабудовы сюжэта аповесці ў тым, што са смерцю галоўнага героя дзеянне твора не заканчваецца. Яно перанесена ў Вільню, у іншы неназваны горад, на вясковыя дарогі. Самагубства Антона становіцца прадметам палемікі для прадстаўнікоў розных сацыяльных сіл. Так, наведвальнікі “Славянскай кафейні” (беларускі аўтар, польскі публіцыст і маскоўскі дэмакрат) перавялі гаворку ў шырокі сацыяльна-філасофскі план <...>. Польскі публіцыст і маскоўскі дэмакрат прычыны паводзінаў Антона “бачаць у эканамічнай адсталасці краю, у цемры і невуцтве” [5, с. 210]. А “беларускі аўтар” трагедыю Антона расцэньвае як спробу знайсці выйсце з

цяжкага становішча, разабрацца ў трагедыйных праявах жыцця. Вытокі трагедыі Антона ён бачыць у духоўным крызісе грамадства, калі старыя багі “струпехлі”, а новыя (“багі цела”) прыйшліся недаспадобы беларускаму грамадству. Утылітарна-прагматычная мараль, заснаваная на прыярытэце матэрыяльных пачаткаў перад духоўнымі ўступае ў супярэчнасць з нацыянальным менталітэтам беларуса <...>. Але Антон, які дбаў пра душу, давёў уласную ідэю да абсурду, стаў яе ахвярай [3].

Паводле А.Адамовіча: “<...> Дастаеўскі моцна адчуваецца ў аўтарскім асэнсаванні рэальнай падзеі... Ад факта ісці да глабальных абагульненняў аб цэлым народзе, аб нацыянальным характары, да сацыяльных прагнозаў, нават прароцтваў” [4, с. 28].

Паводле В.Максімовіча: “Абодва творы (“Антон” і “Магіла льва” Купалы – Т.Ф.) лучыць адмыслова прэпарыраваны ніцшэанскі матыў бунту супраць маралі, што прыводзіць у выніку да прынцыпу ўсёдазволенасці” [14, с. 174].

Паводле І.Чыгрына: “М.Гарэцкі стварае выключна цікавы вобраз селяніна-багаборца” [18, с. 15]. “Чаму ж багаборца? Ды таму, што ідзе супраць законаў Бога (Бог жа творца жыцця-быцця). Чаму ён такі загадкавы?.. Ды таму, што ніхто не можа дапусціць думкі, што неадукаваны селянін здатны пераступіць законы створанага Богам людскога агульнаўпарадкавання. Менавіта ў тым ідэйны сэнс вобраза Антона Жабона” [18, с. 16].

Паводле П.Васючэнкі: “Што прымусіла... героя, рахманага і набожнага селяніна, зрабіць жудаснае, здавалася б, нематываванае злачынства, замахнуцца на жыццё ўласных дзяцей? <...> пісьменнік дае зразумець, што <...> таямніца Антона <...> надта глыбока схаваная ў прыцемках несвядомага, у тых глыбінях чалавечай душы, дзе можа ўтойвацца непрадказальнае, пачварнае [8, с. 44–45].

“Чырвоныя ружы” (1923, дапрац. у 1926) – чатыры абразкі з мінулага жыцця. Адлюстраванне падзей у іх “ахоплівае больш чым 50-цігадовы перыяд гісторыі народа – ад паншчыны да восені 1917 г. Гістарычны экскурс спатрэбіўся драматургу, каб праз лёс канкрэтных сялянскіх сем’яў (прыгонныя Мацей, Сцяпан, Мірон, іх дзеці і ўнукі) аналітычна-мастацкім хляхам устанавіць, з якімі ж маральнымі, духоўнымі набыткамі прыйшлі працоўныя масы да Кастрычніцкай рэвалюцыі. Вывад, да якога прыходзіць пісьменнік, несучаснальны: стагоддзі прыгнёту, бяспраўнасці, здзеку прывялі да таго, што сялянства ў рэвалюцыі выступае носбітам дзікага бунту, рабаўніцтва і разбурэння (“Рабяты, усё народнае! Бяры!”). Мастак-гуманіст не мог даць маральнага бласлаўлення рэвалюцыі, якая вылівалася ў акт бяссэнснай помсты і вандалізму і не несла сцвярдзальнага пачатку. М. Гарэцкі з глыбокім спачуваннем, але без ідэалізацыі і апалагетыкі малое вобраз пана Нявольскага, вобраз яго экзальтавана-рамантычнай дачкі Марыні, што цалкам адпавядае гуманістычным поглядам пісьменніка ў віленскі перыяд яго творчай дзейнасці” [3, с. 402].

“Жартаўлівы Пісарэвіч” (1922): “Стварэнне завершанага нацыянальнага характару для любой літаратуры можна лічыць той кропкай адліку, з якой пачынаецца яе паўнацэннае жыццё. <...> Мастацкая канцэпцыя нацыянальнага характару, створаная ў <...> п’есе М. Гарэцкага «Жартаўлівы Пісарэвіч», стала пэўным прарывам для ўсёй беларускай літаратуры. <...>

Галоўны герой твора – Алесь Пісарэвіч. Ратуючыся ад немцаў, ён вымушаны разам з сям’ёй шукаць прытулку <...> «у глухім расійскім горадзе». Выкінуты вірам жыцця з роднай старонкі, Пісарэвіч актывізуе ўсе свае духоўныя сілы, каб падтрымаць родных і самога сябе ў тых умовах, якія склаліся. <...>

Зварот да тэмы бежанства ў «Жартаўлівым Пісарэвічу» невыпадковы. Гэта не проста паказ яшчэ адной трагічнай старонкі нашай гісторыі. Гэта <...> пэўны мастацкі прыём <...>. У дадзенай п’есе вельмі выразна праецыруюцца асноўныя, тыповыя рысы нацыянальнага характару. Пісарэвіча не прымаюць такім, які ён ёсць. Для людзей ён – «кручаны», паводзіны яго здаюцца дзіўнымі, незразумелымі. Вельмі часта ў яго адрас гучаць рэплікі кшталту: «вас таўкачом у ступе не зловіш», «не пазнаць, ці ён заможны, ці ён убогі», «колькі ў вас гэтага гонару», «усё вам жарцікі», «не дурыце вы», «падумаеш, паны дужа вялікія». Пісарэвіча і яго сям’ю лічаць уцекачамі з Польшчы, нідзе ў творы не гучыць тое, што галоўны герой – беларус, і сам ён пра гэта ніколі не гаворыць. Але, як слушна адзначыў Дз. Бугаёў <...>, хоць «Пісарэвіч непасрэдна не атэстуецца ў творы як свядомы беларускі адраджэнец, уся сутнасць ягоная – тыпова беларуская, асабліва гумар, праз які нацыянальная адметнасць Пісарэвіча выяўляецца найбольш выразна». <...> Аўтар надзяляе героя багатай мовай. У Пісарэвіча для кожнага чалавека на любую жыццёвую сітуацыю знойдзецца трапнае выслоўе: «папаў, як у нерат: ні ўзад ні ўперад; відаць жа пана па халявах; дажыліся казакі – ні хлеба, ні табакі; быў конь, ды з’ездзіўся; у гасцёх добра, а ў сваёй хаце яшчэ лепей». М.І. Мушынскі ў пасляслоўі да п’есы піша: «Пісарэвіч – гэта сапраўдны герой гісторыі, гэта нацыянальны тып, які насуперак злому лёсу і чэрствым людзям сцвярджае высокую чалавечую годнасць, сілу і самапавагу». <...> Адразу пасля прыезду Пісарэвічаў у Расію пачынаюцца пакуты: спачатку некалькі дзён давялося жыць на вакзале, бо ніхто не хацеў браць сям’ю да сябе на кватэру <...>; потым <...> Пісарэвічам ніяк не ўдаецца забраць з прытулку дзяцей; не стала грошай, «задаўжалі» гаспадыні за кватэру, жонка вымушана цэлы дзень стаяць у чарзе за хлебам, а сам Пісарэвіч павінен боты мужыкам ладзіць за гнілую бульбу.

Здавалася б, што ўсе тыя няшчасці, якія зваліліся на іх галаву, павінны былі зрабіць гэтых людзей больш жорсткімі. Але нават у самы цяжкі момант Пісарэвіч не траціць уласнай годнасці, гатовы дараваць усё і ўсім. <...> Хоць фінал твора і трагічны («Мужа без абраду, без труны, як сабаку, у пясок закапалі, дзеці з голаду пухнуць», – крычыць у распачы жонка Пісарэвіча), хоць гучыць п’еса даволі песімістычна, мы адчуваем, што сапраўдны беларус <...> незалежна ад таго, у якую жыццёвую сітуацыю ён трапіў, заўсёды здолее паказаць сябе належным чынам” [19, с. 3–6].

4 Дакументальна-мастацкія запіскі “На імперыялістычнай вайне”, аповесці “Меланхолія”, “У чым яго крыўда”, “Ціхая плынь”, “Дзве душы”.

“У аповесці «**На імперыялістычнай вайне**» Гарэцкага (1914–1919, 1925) выявілася яшчэ адна асаблівасць яго таленту – імкненне быць дакладным і праўдзівым. Твор стаў такім жа «жывым сведчаннем», «чалавечым дакументам» пра вайну, як і раманы яго сучаснікаў Анры Барбюса «Агонь», Эрыха Марыі Рэмарка «На Заходнім фронце без зменаў», Эрнэста Хемінгуэя «Бывай, зброя!». У герояў гэтых пісьменнікаў, якія належаць да «згубленага пакалення», шмат агульнага, нягледзячы на іх розную нацыянальную і сацыяльную прыналежнасць, непадабенства характараў і ладу жыцця. Усе яны сапраўды «згубленыя»: для гісторыі, творчасці, шчасця. Яны вярнуліся з вайны расчараваныя ў галоўных жыццёвых каштоўнасцях, давяраючы толькі самім сабе, сваім франтавым сябрам, каханым.

Вальнапісаны Лявон Задума, ад імя якога ідзе апавяданне, належыць да тыпу людзей з «арыстакратычна-духоўным поглядам» на свет. Гэтым ён вылучаецца сярод астатніх. Трапіўшы на вайну, дзе ўсё супярэчыць яго натуре, ён старанна фіксуе ў сваіх запісах жахі франтавога побыту, якія амаль да дэталей паўтараюць падобныя апісанні яго еўрапейскіх калег па цэху, што сведчыць аб назіральнасці і глыбіні думак. Але Задума належыць да маладой нацыі, якая перажывае духоўнае Адраджэнне, і марыць пра час, калі пабачыць вызваленне свайго народа. Ад імя аднапалчан, жывых і мёртвых, ён сведчыць супраць братазабойчай вайны і прызнае толькі адну вайну – за свабоду і незалежнасць. Само прозвішча героя «Задума» не выпадковае: чалавек шукае адказы на свае пакутлівыя пытанні. Ён адкідае прэч усякае псеўдапатрыятычнае красамоўства пра подзвігі і славу: убачанае і перажытае стала надзейнай прышчэпкай ад мілітарысцкага захаплення зброяй. Лявон Задума адназначна становіцца на бок ахвяр вайны: «Між «паноў» няма столькі вялікіх душ, колькі ёсць у «простым народзе». Звычайны запіс у яго франтавым блакноце: «Я думаў пра сваіх братоў-сялян» <...>. Думка пра народ, які ўстае з каленяў, узвышае героя над падзеямі і ўласным лёсам. Яго хвалюе пытанне: «А ці вызваліцца мой народ? Што яму дасць гэта вайна?» Яго падтрымлівае вера: «І не дарэмна мы тут ваюем – да нечага давааемся. І калі тут не заб'юць, то надыдзе пара – паваюем і за нешта другое» [5, с. 212–213].

Аповесць «**У чым яго крыўда?**» створана на аснове ранніх апавяданняў. Гэта было прадыктавана, на думку М.Мушынскага [3], агульнай тэндэнцыяй развіцця прозы М.Гарэцкага, тэндэнцыяй умацавання яе эпічнай асновы, што выявілася ў новым ракурсе адлюстравання рэчаіснасці. Героі ранніх апавяданняў Гарэцкага акцэнтавалі ўвагу на негатыўных баках вясковага жыцця, “а Лявон Задума ўжо валодае здольнасцю выразней бачыць і станоўчыя з’явы ў жыцці вёскі <...>. На розных сэнсава-змястоўных узроўнях вырашаны і канфлікт героя з вясковым асяроддзем. У прыватнасці,

па-новаму прачытваецца і сітуацыя з лістом Кастуся да Ганначкі. Там бесцырымонныя паводзіны вяскоўцаў, якія калектыўна чыталі інтымнае пасланне юнака да дзяўчыны, былі галоўнай прычынай яго “крыўды”. У аповесці ж сэнсавыя параметры “крыўды” вызначаюцца не толькі перажываннямі Лявона, але і ўсведамленнем сацыяльных прычын нізкай побытавай культуры сялян” [3, с. 404].

Аповесць «**Меланхолія**» (1916–1921, 1928), “з’яўляецца часткай трылогіі, у якую ўваходзяць аповесці «У чым яго крыўда?», <...> і «На імперыялістычнай вайне». Ва ўсіх названых творах дзейнічае адзін і той жа галоўны герой – Лявон Задума. Аўтар «Меланхоліі» адступае ў перадгісторыю падзеяў і паказвае перыяд духоўнага пасталення героя, адраджэнскія погляды і перакананні якога правяраюцца жыццём. Сутыкнуўшыся з жорсткай рэальнасцю непрыняцця яго захаплення беларушчынай, Задума пераконваецца ў тым, што многія праблемы немагчыма вырашыць без палітычнай свабоды і нацыянальнай незалежнасці. Пачуццё яго глыбокага патрыятызму абражана, прыніжана, кожная новая сутычка з «ворагамі беларушчыны» паглыбляе яго душэўныя пакуты. Звычайна разважлівы, зычлівы, юнак у такія моманты блізкі да псіхічнага зрыву. Яго цвеляць думкі пра марнасць існавання, ім авалодвае меланхолія, хвароба душы многіх шчырых беларусаў. Лявон едзе ў родную вёску, дзе яго душа, засмучаная расчараваннямі, знаходзіць супакой у працы, штодзённых гаспадарчых турботах, простых зямных радасцях” [5, с. 214].

“**Ціхая плынь**”: “Погляд простага чалавека, неспакушанага ў вялікай палітыцы, на свет выяўляецца і ў аповесці “Ціхая плынь” (1917–1930). Хомку Шпаку, як і Аліндарку ў Францішка Багушэвіча, не шанцуе з першых дзён жыцця: невясёлае маленства, калі бацькі пакідаюць дзіця аднаго ў хаце, школьны настаўнік, былы унтэр-афіцэр, які паводзіць сябе з вучнямі, як звычайны салдафон, гаспадар карчмы, які ні з таго ні з сяго падазрае падлетка ў крадзяжы. У пачатку аповесці ствараецца эпічны вобраз старасвецкай Беларусі, некалі магутнай еўрапейскай дзяржавы з багатай культурай, якая пакрысе ператварылася ў «задворкі Еўропы». У іншых раздзелах твора чуецца песня «ціха шугаючага» цяпельца пра тое, што жыццё ў краі яшчэ не згасла канчаткова, і «ціхая песня», якая гучыць у душы Хомкі, «паэта ў душы». Гэтую песню заглушаюць грымоты гармат і грозныя зыкі сусветнай вайны-бойні” [5, с. 211–212].

«**Дзве душы**»: “Ігнат Абдзіраловіч, герой аповесці «Дзве душы» (1918–1919), <...> шмат разважае над сэнсам убачанага, намагаецца спасцігнуць тэндэнцыі грамадскага развіцця, папярэдзіць аб магчымых наступствах. Аповесць уражвае эмацыянальнай пераканаўчасцю ў паказе рэвалюцыйнага часу, калі ў жорсткай сутычцы сышліся супрацьлеглыя палітычныя сілы. У творы шмат замалёвак з натуры, якія дакладна выяўляюць маральную сутнасць бальшавіка Васіля, зводнага брата Ігната Абдзіраловіча, авантурыста Карпавіча, прапаведніка ваяўнічага амаралізму Гарэшкі, папуліста князя Гальшанскага, міліёншчыка Макасея і інш. Сваім дакументалізмам і дакладнасцю аповесць Гарэцкага становіцца ў шэраг такіх

праўдзівых твораў пра рэвалюцыю і грамадзянскую вайну, як дзённік Івана Буніна «Проклятыя дні», нарысы Максіма Горкага «Несвоечасовыя думкі», лісты Уладзіміра Караленкі з Украіны. У творы, паводле ацэнкі крытыка Антона Луцкевіча, «раскрываецца духоўнае хараство барцоў за беларускую нацыянальную ідэю». Адны з герояў Гарэцкага, «свядомыя беларусы», настаўнікі Іра Сакавічанка і Мікола Канцавы ўжо зрабілі свой маральны выбар на карысць беларушчыны, а другія, такія, як Ігнат Абдзіраловіч, з прычыны сваёй адвечнай (генетычнай, псіхалагічнай, гістарычнай) раздвоенасці стаяць у нерашучасці на раздарожжы. Само жыццё прыводзіць Абдзіраловіча, сялянскага сына, які воляю лёсу выхоўваўся ў панскай сям’і, да неабходнасці таксама рабіць свой выбар. Ён не прымае «праўду» купца Макасея, заклапочанага толькі думкай «аб ратаванні маёмасці», хоць ведае, што пры гэтым губляе прызнанне да сябе яго дачкі Алі, якую палка кахае. Спачуваючы змаганню «з панскай няпраўдай», узначаленаму большавікамі, ён, аднак, сумняваецца ў ажыццяўленні утопіі аб «зямным раі», тым больш што крывавая практыка рэвалюцыйнай бойкі («чразвычайкі») пераконвае яго ў адваротным. Але і «беларускую ідэю» ён не адразу прымае: перашкаджае школьная і універсітэцкая адукацыя, якую ён атрымаў на расійскай мове, нацыянальная індывідуальнасць (аб’ектывасць), неразуменне ролі нацыянальнага ў жыцці, інтэлігенцкая рэфлексія і інш. Назіраючы з сімпатыяй за спробамі беларускіх патрыётаў «абудзіць народ», ён становіцца на іх бок і дапамагае арыштаваным сябрам, Канцавому і Сакавічанцы, выбавіцца з чэкісцкіх засценкаў на волю. Абдзіраловіч перастае быць «толькі пабочным глядзеннікам і ціхім думаннікам», пакідае шэрагі «нядбайных», па тэрміналогіі яго сяброў, адольвае хваробу «дваістасці», «расхрыстанасць, разлезласць, мяккацеласць» [5, с. 213–214].

5 Творчая гісторыя рамана “Віленскія камунары”; “Камароўская хроніка” як эпаней.

«Віленскія камунары»: “твор, напісаны ўжо тады, калі над лёсам Максіма Гарэцкага згушчаліся чорныя хмары, стаў спробай праявіць аддаць належнае подзвігу змагароў за свабоду, якія ахвяравалі сваім жыццём дзеля перамогі. Мацей Мышка, нашчадак беларускіх паўстанцаў, вачыма якога паказаны падзеі, добра ўпісаўся ў шэрагі абаронцаў слаўтай Віленскай тарыбы (гарадской рады), дзе былі беларусы і літоўцы, палякі і расійцы, эсэры, бундаўцы, меншавікі, большавікі, нацыяналісты і інтэрнацыяналісты – усе, каго яднала ідэя волі. У шматгалоссе ідэйных спрэчак, якія аўтар ўзнаўляе на дакументальным матэрыяле, герой уносіць голас здаровага сялянскага розуму, які не паддаецца настроям, за знешнім бачыць сутнасць. Мышка ўмее ўзняцца над акалічнасцямі, над уласным самалюбствам. У гэтым яму дапамагае іронія – сямейная рыса, уласцівая яго бацьку і дзеду. Гэтая іронія так ці інакш выяўляецца ў многіх творах Гарэцкага. Мацей Мышка пасмейваецца з сябе, дзеда, бацькі, якіх лёс кідае з агню ў полымя. Ён іранізуе, часта дасціпна, над прэтэнзіямі эфемерных партыек на ісціну ў апошняй інстанцыі. І толькі ў адным выпадку іронія героя саступае месца

гераічнай пафаснасці, калі Мацей у якасці апошняга сведкі апавядае пра пакутлівую пагібель сяброў-камунараў, акружаных белапалякамі ў будынку Віленскага рэўкама. За многімі героямі рамана стаяць рэальныя гістарычныя асобы, што ператварыла раман у мастацка-дакументальны твор” [5, с. 214].

«Камароўская хроніка»: “Гэтаму раману-эпапеі было наканавана стаць “лебядзінай песняй” Максіма Гарэцкага. У падмурку яе зместу – лёс беларускага сялянства на працягу XIX і пачатку XX ст. Сюжэт хранікальна-біяграфічны: падзеі вясковага жыцця, вялікія і малыя, узнаўляюцца падрабязна, грунтоўна, наколькі дазваляў матэрыял, сабрана, запісаны аўтарам ад сведкаў. Тут моцны ўплыў летапіснай традыцыі: Камароўка, правобразам якой паслужыла Малая Багацькаўка, як Баркулабава ў славытым летапісе, адлюстравала ў сабе гісторыю беларусаў. Аўтар апавядае, як узнікла, разраслася вёска і як пачалося яе руйнаванне. Сюжэт хутка насяляецца шматлікімі постацямі яе жыхароў, усіх, пра каго памяць хоць што-небудзь захавала. У цэнтры ўвагі, аднак, сям’я Батураў-Задумаў. За постацямі гэтага сялянскага роду бачацца прататыпы, якімі сталі дзяды-прадзеды, бацькі, браты, сястра, блізкія і далёкія сваякі самога Гарэцкага. Купалаўскае “сыходзіш, вёска, з яснай явы” Гарэцкім успрымалася ў яго эпапеі-дзённіку як развітанне з патрыярхальным мінулым, з сялянскай цывілізацыяй. Раман завяршаецца “Камароўскім парадам”: аўтар “абыходзіць” апошні раз усе хаты вёскі, лаканічна паведамляючы пра лёс іх жыхароў, апошніх з камароўцаў” [5, с. 215].

Літаратура:

Асноўная

1 Лойка, А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. Ч.2. / А.А.Лойка. – Мінск, 1989. – С. 351–363.

2 Гісторыя беларускай літаратуры. (XIX – пач. XX ст.) / Пад. рэд. М.А.Лазарука і А.А.Семяновіча. – Мінск, 1998. – С. 386–413.

3 Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: У 4 тамах. – Т. 1. (1901 – 1920 гг.). – Мінск, 1999. – С. 319–334.

Дадатковая:

4 Адамовіч, А. “Браму скарбаў сваіх адчыняю” / А.Адамовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. – 224 с.

5 Баршчэўскі, Л.П., Васючэнка, П.В., Тычына, М.А. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён : папулярныя нарысы / Л.П. Баршчэўскі, П.В. Васючэнка, М.А. Тычына. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006.

6 Бугаеў, Дз. Максім Гарэцкі / Дз.Бугаеў. 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск, 2003.

7 Вабішчэвіч, В. “І вечнасць варушыцца ў маёй істоце”: М.Гарэцкі і гісторыя / В.Вабішчэвіч // Роднае слова. – 1994. – № 7–8.

8 Васючэнка, П.В. Зачараванасць патаёмным. Максім Гарэцкі і сімвалізм / Ад тэксту да хранатопа: артыкулы, эсэ, пятрогліфы / Пятро Васючэнка – Мінск: Галіяфы, 2009. – С. 38–48.

9 Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т.1. Апавяданні / М.Гарэцкі. – Мінск: Маст.літ., 1984. – 446 с.

10 Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т.2. Аповесці. Драматычныя абразкі / М.Гарэцкі. – Мінск: Маст.літ., 1985. – 416 с.

11 Гарэцкі, Р. Браты Гарэцкія / Радзім Гарэцкі. – Мінск: Медысонт, 2008. – 344 с.

12 Кенька, М. Аўтабіяграфізм у творчасці М.Гарэцкага / М.Кенька // Роднае слова. – 1997. – № 2.

13 Максімовіч, В. Праблема “дзвюх душ” у ранніх апавяданнях М.Гарэцкага / В.Максімовіч // Роднае слова. – 2000. – № 5.

14 Максімовіч, В. Канцэпцыя асобы ў творчасці М.Гарэцкага / Максімовіч, В. // Эстэтычныя пошукі ў беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя. – Мінск, 2000. – С. 156–182.

15 Мушынскі, М. Максім Гарэцкі. Перыяды творчасці / М.Мушынскі // Польша. – 1998. – № 5.

16 Мушынская, Т. “Ва ймя святога ўсім нам адражэння”. Агляд творчасці М.Гарэцкага / Т.Мушынская // Роднае слова. – 1993. – № 2.

17 Тычына, М. На выспе Патмас. Творчасць М.Гарэцкага / М.Тычына // Роднае слова. – 1993. – № 2.

18 Чыгрын, І. Паміж былым і будучым / І.Чыгрын. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1994. – 168 с.

19 Шышко, А.В. Альтэрнатыўны шлях стварэння нацыянальнага характару ў п’есе Максіма Гарэцкага «Жартаўлівы Пісарэвіч» / А.В. Шышко // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2008. – № 1. – С. 3–6.

Электронныя рэсурсы

20 Гарэцкі, М. Цікавыя звесткі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <https://belarusianheroes.com/maksim.haretski>

21 Гарэцкі, М. Творы / М.Гарэцкі. Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://knihi.com/Maksim_Harecki/